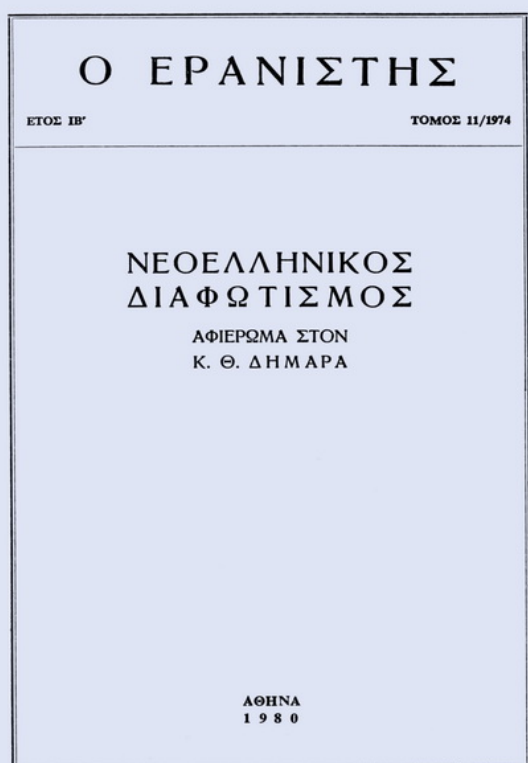

The Gleaner

Vol 11 (1974)

Αφιέρωμα στον Κ. Θ. Δημαρά

«Τα κατά Παύλον και Βιργινίαν» και ο ενθουσιασμός του Κάλβου

Mario Vitti

doi: [10.12681/er.9385](https://doi.org/10.12681/er.9385)

Copyright © 2016, Vitti Mario

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Vitti, M. (2016). «Τα κατά Παύλον και Βιργινίαν» και ο ενθουσιασμός του Κάλβου. *The Gleaner*, 11, 57–66.
<https://doi.org/10.12681/er.9385>

“ΤΑ ΚΑΤΑ ΠΑΥΛΟΝ ΚΑΙ ΒΙΡΓΙΝΙΑΝ” ΚΑΙ Ο ΕΝΘΟΥΣΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΑΛΒΟΥ

“Αν από τὸν μεσαίωνα καὶ δῶθε τὸ γλωσσικὸ δίλημμα ἐνεδρεῦει κάθε Ἑλληνα ποὺ πιάνει χαρτὶ καὶ καλαμάρι, ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ἀγῶνα καὶ ὕστερα, δηλαδή σὲ μιὰ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία τὸ γλωσσικὸ δξύνεται μέσα στὰ πλαίσια τῆς πολιτικῆς ὀρίμανσης, βλέπουμε ἡ ἐκλογὴ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης γλωσσικῆς μορφῆς νὰ ἀποκτᾷ ἐντονότερο νόημα. Στὰ χρόνια τοῦ Ἀγῶνα καὶ τῆς Ἀνεξαρτησίας ἡ ἐκλογὴ τοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου σπάνια ἐπιτελεῖται αὐθόρμητα, σὰν φυσικὴ πράξη, ὅπως συμβαίνει στοὺς περισσότερους λαοὺς τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἴδιας ἐποχῆς. Σχεδὸν πάντα ἡ ἐκλογὴ βρίσκεται ἐξαρτημένη ἀπὸ τὴν πρόθεση νὰ ἀποδειχτεῖ ἡ ὀρθότητά της καὶ νὰ καταδικαστεῖ ἡ ἀντίθετη λύση. Γράφοντας μέσα σὲ τέτοιες συνθῆκες, ὁ Ἑλληνας βρίσκεται μὲ τὰ μάτια στραμμένα ὅχι μόνο πρὸς τὸ παρελθὸν γιὰ νὰ ἀποδεχτεῖ μιὰ ὀρισμένη κληρονομιά· ἔχει τὸ νοῦ του στὸ μέλλον καὶ νοιάζεται γιὰ ποιά γλῶσσα πρέπει νὰ ἐπιβληθεῖ. Μὲ ἄλλα λόγια προγραμματίζει.

Ὁ Νικόλαος Πίγκολος¹, ὅταν δημοσιεύει τὸ 1824 στὸ Παρίσι τὴν μετάφραση τοῦ μυθιστορήματος «Τὰ κατὰ Παῦλον καὶ Βιργινιάν», προγραμματίζει τὴ γλῶσσα ποῦ, σύμφωνα μὲ τὴν πεποίθησή του, ὀφείλει νὰ ἐπιβληθεῖ στὸ Ἑλληνικὸ Ἔθνος μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του. Καὶ πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ὁ προγραμματισμὸς του αὐτὸς εἶναι τόσο ὀρθὸς ὥστε στὴν τρίτη ἐκδοση τοῦ βιβλίου, τὸ 1860, σὲ χρόνια ἡγεμονίας τῆς καθαρεύουσας στὸν πεζὸ λόγο, ἡ γλῶσσα του δὲν παρουσιάζει καμιά παραφωνία μὲ τὰ ἄλλα πεζογραφικὰ ἔργα ποῦ κυκλοφοροῦν.

Δίπλα σὲ αὐτὴ τὴν ἀξιοπρόσεχτη περίπτωση, καὶ ἀπὸ μιὰ ἄλλη ὀπτικὴ γωνία, ὁ ἀντίκτυπος ποῦ ἡ μετάφραση τοῦ 1824 εἶχε τότε ἀνάμεσα σὲ λόγιους σὰν τὸν Κάλβο μοῦ φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ ἐπίσης μιὰ

1. Γιὰ τὸν Ν. Πίγκολο γενικὰ ἔχω ὑπόψη μου δύο μελέτες τοῦ Ε. Πρωτοψάλτη, «Ἀθηνᾶ» 68 (1965), 81 - 114, καὶ «Νέα Ἑστία» 78 (1965) 1326 - 9,

καὶ τὸν συλλογικὸ τόμο τῆς Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν (Δρ. Νικόλα Πίγκολο, Σόφια 1968), ποῦ δὲν ἀσχολοῦνται ὅμως μὲ τὸ θέμα μου.

μαρτυρία ένδεικτική για νά συλλάβουμε τούς προσανατολισμούς τοῦ καιροῦ ἐκείνου. Παρακάτω θά ἀσχοληθῶ λοιπὸν μὲ τὴ μετάφραση ἑνὸς μυθιστορήματος τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ καὶ θά παραθέσω μιὰ γνώμη, τοῦ Κάλβου, σχετικὰ, ποὺ ἔμεινε βουβὴ μέχρι τώρα. Τὸ θέμα μοῦ φαίνεται νά ταιριάζει γιὰ νά τιμήσω τὸν μελετητὴ ποὺ μᾶς ἐδίδαξε τίς ἐπιπτώσεις τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ πάνω στὴν ἑλληνικὴ παιδεία καὶ ποὺ μᾶς ἀποκάλυψε τίς διαλέξεις τοῦ Κάλβου στὸ Λονδίνο τοῦ 1819 γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα.

Τὸ μυθιστόρημα «Paul et Virginie» δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Bernardin de Saint-Pierre ἓνα χρόνο πρὶν ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση. Περιγράφει τὸν ἀνεκπλήρωτο ἔρωτα δύο παιδιῶν ποὺ μεγάλωσαν ἀθῶα μαζί, σὲ μιὰν ἀπόμακρη ἀποικία τῆς Γαλλίας στὸν Ἰνδικό, σὲ ἓνα παραδεισένιο νησί. Ὁ συγγραφέας παρασταίνει ἓναν κόσμον ἑξωτικό, ἀγνὸ καὶ ἀναμάρτητο, μὲ εἰλικρινὴ λαχτάρα νά ἐξάρει τὰ καλὰ αἰσθήματα τῶν ἀνθρώπων ὅταν ζοῦν ἀρμονικὰ μὲ τὴν φύση, μακριὰ ἀπὸ τὴ διαφθορά τῶν μεγάλων πόλεων. Τὸ ἀφήγημα γρήγορα ἔγινε παιδικὸ ἀνάγνωσμα (τέτοιο παραμένει καὶ σήμερα γιὰ τούς περισσότερους) καὶ μεταφράστηκε σὲ πολλὲς γλῶσσες.

Εἶναι φυσικὸ ἓνα παρόμοιο ἀνάγνωσμα, ποὺ προϋποθέτει μιὰ ἀστική κοινωνία μὲ κουρασμένο πολιτισμὸ καὶ ὅχι μιὰ ποὺ ἀποβλέπει στὸν πολιτισμὸ, σὰν τὴν ἑλληνικὴ, νά μὴν προορίζεται γιὰ τὰ παιδιὰ ποὺ, λόγου χάρη, στὰ Ἄγρια, ἔξω ἀπὸ τὴ μονὴ Προυσσῶ, εἶχαν στεγαστεῖ τὸ 1819 σὲ ἓνα διόροφο οἶκημα γιὰ νά μάθουν νά διαβάζουν, ἀλλὰ γιὰ τούς γόνους ἐμπόρων καὶ μεγιστάνων καλῶς ἐγκαταστημένων στίς παραδουνάβιες πολιτεῖες, στὴν Πόλη, στὴ Σμύρνη². Μέσα σ' αὐτὸ τὸ περιβάλλον μονωμένων κοινοτήτων σὲ ξένους τόπους πρὸς ἐκμετάλλευση, μὲ τὸ ὄραμα μιᾶς Ἑλλάδας ποὺ ἔχει σηκωθεῖ ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀκόμη ἀποκτήσει τὴν ἀνεξαρτησία της, ἡ γλῶσσα ποὺ ὁ Πίκκολος υἱοθετεῖ εἶναι ἡ πιὸ προσηλωμένη στὴν ἀρχαιότητα. Ὁ λόγιος καὶ διαφωτισμένος γιατροφιλόσοφος ποὺ ἔζησε στὸ Βουκουρέστι, στὸ Παρίσι,

2. Δὲν μοῦ εἶναι γνωστὸ ἂν υἱοθετήθηκε καὶ ποῦ στὸν ἑλληνικὸ χῶρον σὰν διδακτικὸ ἀνάγνωσμα ἡ μετάφραση τοῦ Πίκκολου. Μία ἀγγελία στὴν «Revue Encyclopédique» (25, 1825, σ. 282) πληροφορεῖ ὅτι ὁ X. Κλονάρης στὸ «Cours de grec moderne»

ποὺ ἀρχίζει στίς 18 Ἰανουαρίου καὶ θά διαρκέσει ἕξη μῆνες, Τρίτη καὶ Σάββατο στίς 7.30 τὸ βράδυ, «sous les auspices de la Société Asiatique et de la Société des Méthodes», ἔχει γιὰ κείμενο *Τὰ Κατὰ Παῦλον*.

στήν Μπολόνια, στήν Κέρκυρα δὲν διστάζει μπρὸς στήν ἐκλογή τοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου. Ἄν παραδεχτοῦμε ὅτι πῆρε τὴν ἀπόφαση μετὰ ἀπὸ ἓναν ἐπὶ τούτου προβληματισμό, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι πρῶτα ἀπόκρουσε τὴ λύση, ποὺ ἔδωσε στὸν χῶρο τῆς ἀφήγησης ὁ Ρήγας καὶ ἴσως ὁ φίλος τοῦ Ρήγα, Ἰορδάκης Goleseu, ποὺ φέρεται σὰν πρῶτος μεταφραστὴς τοῦ Παύλος καὶ Βιργινία³. ἀπέρριψε τὴ γλώσσα ποὺ ὁ Κοραῆς⁴ χρησιμοποίησε στὸν Παπατρέχα του («Προλεγόμενα» στήν Ἰλιάδα, 1811, 1817, 1818, 1820), καὶ συμμερίστηκε τὶς συντηρητικὲς θεωρίες ποὺ ὁ «καγκελάριος» Κοδρικᾶς εἶχε μαχητικὰ ἐκθέσει στὴ «Μελέτη τῆς κοινῆς ἐλληνικῆς διαλέκτου» (πρῶτος τόμος, Παρίσι 1818). Περιττὸ νὰ προσθέσω ὅτι ἡ λύση τῆς λόγιας γλώσσας εἶναι καὶ ἡ λιγότερο ἐπίπονη, πρὸ παντὸς γιὰ τὴν διατύπωση ἑνὸς κείμενου μεταφραστικοῦ καὶ ὅχι ἑνὸς κείμενου πρωτότυπου γραμμένου κατευθεῖα στὰ ἐλληνικά, περίπτωση ὅπου ἡ γλωσσικὴ πράξις εἶναι ταυτόχρονη μὲ τὴ σύλληψη, μὲ ἀμοιβαία προσαρμογὴ. Στὴ μετάφρασή του ὁ Πίγκολος φαίνεται νὰ δίνει μεγάλη σημασία στὸ λεκτικὸ, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὶς σημειώσεις του καὶ τὸ γλωσσάρι, ὅπου δικαιολογεῖ νεολογισμοὺς ὅπως «δενδροστιχία», ἢ βοτανικοὺς ὅρους, εἴτε κύρια ὀνόματα (προστρέχοντας γι' αὐτὰ ἀκόμα καὶ στὰ σκανδαλικά). Πέρα ὅμως ἀπὸ τὸ λεκτικὸ δὲν φαίνεται ὁ Πίγκολος νὰ συναντᾷ ἄλλες σημαντικὲς δυσκολίες. Ἐννοῶ εἰδικὰ τὸ συντακτικὸ, χῶρος στὸν ὁποῖο ὁ Πίγκολος δὲν βρίσκεται καὶ στήν ἀνάγκη νὰ ἐκμεταλλεῖται τὶς ποικίλες συντακτικὲς λύσεις ποὺ ἡ λόγια γλώσσα προσφέρει. Ἡ ἀπλὴ γαλλικὴ βραχυπερίοδη φράση καλύπτεται ἀπὸ τὶς στοιχειοθέστερες συντακτικὲς ἀνάγκες τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. Ἄν στήν πρώτη ἐκδοσὴ ὁ Πίγκολος χρησιμοποίησε καμιά μετοχὴ (στήν ἐνεργητικὴ καὶ στήν παθητικὴ) σὲ πιστὴ ἀνταπόκριση μὲ τὸ γαλλικὸ πρωτότυπο, τὴν ἀνέλυσε στήν τρίτη ἐκδοσὴ προστρέχοντας στήν ἀναφορικὴ ἀντωνυμία σὺν ρῆμα. Τὴν ἀντωνυμία «ὁ

3. Ὁ Mario Ruffini, *Le prime traduzioni in neogreco da Bernardin de Saint-Pierre*, Istituto Tecnico Commerciale Statale «E. Guala», Bra. Annuario dell'anno scolastico cinquantenario 1958 - 9, σ. 411 - 26, τὸν ἀναφέρει σὰν πρῶτο μεταφραστὴ, μὲ ἓνα κείμενο ποὺ ἔμεινε χειρόγραφο.

4. Ὁ Δ. Θεριανός, *A. Κοραῆς, Α'*, Τεργέστη 1889, σ. 378 - 9, πληροφορο-

ρεῖ ὅτι ὁ Π. «ἐχρημάτισεν ἐκ τῶν ἀρίστων τοῦ Κοραῆ φίλων καὶ ἐταίρων». Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὑπάρχουν μαρτυρίες γιὰ τὴ συνεργασία τοῦ Π. μὲ τὸν Κοραῆ στὸ πλαίσιο τῆς πολιτικῆς δράσης (βλ. Ε. Πρωτοψάλτη, «Ἀθηνᾶ» 68, 1865, σ. 87 - 90). Γνωρίζοντας τὸν χαρακτήρα τοῦ Κοραῆ, δὲν εἶναι ἀδικοιολόγητη ἡ ἀπορία πῶς οἱ σχέσεις αὐτὲς δὲν ἀλλοιώθηκαν ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ ἀσυμφωνία.

όποιος» παύει νὰ τὴν φοβᾶται, καὶ ἔτσι οἱ ἀντωνυμίες τοῦ πληθαίνουν μιὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ δὲν ἀποκλείει τὴν ἀντωνυμία «ὅστις».

Ἡ πρώτη ἔκδοση, ποὺ βγήκε ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ φιλέλληνα Didot στὸ Παρίσι, εἶναι τοῦ 1824. Ἀκολούθησε μιὰ κλεψίτυπη, «Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Ἀνδρέου Κορομηλᾶ, 1836», μὲ τὰ ἀρχικά μονάχα τοῦ μεταφραστῆ. Ἐναντίον αὐτῆς διαμαρτυρήθηκε σφοδρὰ ὁ Πίγκολος στὴν εἰσαγωγή τῆς τρίτης ἔκδοσης, καταγγέλλοντας τὴν πειρατεία καὶ τὴ ζημία ποὺ τοῦ ἔγινε ἐπειδὴ τοῦ στερῆσαν τὴν εὐκαιρία νὰ βελτιώσει τὸ κείμενό του. Ἡ πραγματικὴ δευτέρη ἔκδοση, ἐπιμελημένη ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Πίγκολο, κυκλοφορεῖ στὸ Παρίσι τὸ 1841, μαζὶ μὲ τὴν «Ἰνδικὴ καλύβη» (ποὺ εἶχε πρωτοδημοσιευτεῖ τὸ 1825) καὶ μὲ τὸν τίτλο «Διηγήματα». Τὸ 1860 ἔχουμε τὴν τρίτη κατὰ σειρὰ ἔκδοση, ἀποτέλεσμα νέας ἀπόπειρας τοῦ μεταφραστῆ. Τὸ ξαναδούλεμα ἦταν ἀναγκαῖο, λέγει ὁ Πίγκολος. «Τοιαύτῃ ἀνάγκῃ προῆλθε μέρος μὲν ἀπὸ τὴν ὀλίγην μου δύναμιν (καὶ ἐξομολογοῦμαι χωρὶς πλαστὴν μετριοφροσύνην), μέρος δὲ ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης. Διὰ τὴν φύσιν αὐτὴν τοῦ συγγράμματος περιέχοντος ἰδέας πραγμάτων πάντῃ νέων μάλιστα ὡς πρὸς ἡμᾶς, ἡ τοῦ λεκτικοῦ δυσκολία ἐγίνετο πολὺ δυσκολοτέρη...» (σ. VIII - IX).

Τὸν καιρὸ τῆς τρίτης ἔκδοσης, τὸ 1860, τὸ κείμενο τῆς μετάφρασης ὅχι μόνον δὲν ξενίζει, ὅπως θὰ ξένιζε μιὰ γλώσσα σὰν τοῦ Κοραῆ εἴτε μιᾶς ἐνδεχομένης δημοτικῆς, ἀλλὰ ἀντίθετα βρίσκεται μέσα στὸ πνεῦμα ποὺ κυριεύει τὴν ἀφηγηματικὴ παραγωγή τῇ στερεωμένῃ πιά σὰν μιὰ καινούρια παράδοση. Τὸ 1824 ὅμως, ὅταν ἡ παραπέρα ἐξέλιξη ἦταν ἀκόμα ἄδηλη, πῶς ἀντιμετωπίστηκε ἡ κυκλοφόρηση τῆς μετάφρασης τοῦ Πίγκολου;

Εἶχα ὑπόψῃ μου δύο κριτικὲς μέχρι τώρα⁵. Προσθέτω τώρα μιὰ τρίτη, τοῦ Κάλβου⁶. Ἐπιμελέστερη ἔρευνα μπορεῖ νὰ ἀποκαλύψει, φυ-

5. Τὶς μνημόνεψα σὲ ἓνα σχολιαστικό σημείωμά μου στὴν «Ἀθηνὰ» 69 (1967), 91 - 3, Νικόλαος Πίγκολος - L. Ciampolini.

6. Μοῦ ἦταν γνωστὴ μιὰ μνεία τῆς Ἑλένης Καρατζᾶ, *Τὸ παρισινὸ περιοδικὸ «Globe» καὶ ἡ ἐλληνικὴ ἐπανέστασις*, «Mélanges... Merlier», τ. 1, Ἀθῆνα 1956, σ. 68, ποὺ ἀναφέρει κριτικὲς γιὰ τὸν Κάλβο. Ἀμέλησα μιὰ

ἔρευνα γιὰ γραφτὰ τοῦ Κάλβου στὸ ἴδιο περιοδικὸ καὶ δὲν εἶχα γνωρίσει τὸ κείμενο μέχρι τότε ποὺ ὁ κ. Jean-Jacques Goblot, βοηθὸς γαλλικῆς λογοτεχνίας στὸ πανεπιστήμιο τῆς Lyon, ποὺ ετοίμαζε μιὰ διατριβὴ γιὰ διδακτορία πάνω στοὺς συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ, μοῦ ζήτησε νὰ τὸν βεβαιώσω ἂν πραγματικὰ ὁ «C. de Zante» μποροῦσε νὰ ταυτιστεῖ μὲ

σικά, και άλλες. 'Εκείνο που μπορούμε όμως ήδη να διαπιστώσουμε είναι ότι οι γνωστές αυτές κριτικές δεν προϋποθέτουν άδριστες πεποιθήσεις για την γλώσσα και ότι αντίθετα βρίσκουν την έρμηνεία τους στις γενικότερες αντιλήψεις για τον λαό (ας μην ξεχνάμε ότι η ρομαντική επανάσταση υπερίμαζε τον λαό και κάθε τι που του είναι σχετικό, προτιμά την φύση και περιφρονεί το τεχνητό, και κατά συνέπεια εκτιμά την φυσική γλώσσα του λαού σε αντιδιαστολή με την τεχνητή γλώσσα των λογίων). 'Εκείνο που είναι κοινό σε αυτές είναι η βεβαιότητα, τη στιγμή που έχει ξεσηκωθεί ο 'Ελληνικός λαός για να έγκαινάσει μία νέα περίοδο της ιστορίας του, ότι μαζί με όλα τα άλλα έπρεπε και μπορούσε να σχηματίσει και μια νέα λογοτεχνική παράδοση.

Ο ξένος παρατηρητής που υπογράφεται «B.J.» στην «Revue Encyclopédique» (25, 1825, σ. 837-838), διαπιστώνει ότι η γλώσσα της μετάφρασης είναι λόγια, ή πλησιέστερη στην αρχαία, και ότι αυτήν κολακεύεται να χρησιμοποιεί η ανώτερη κοινωνία. 'Εφόσον η ελληνική λογοτεχνία είναι ακόμη άσχημάτιστη, πρέπει να προτιμηθεί η γλώσσα του λαού⁷. Στόν «B.J.» δεν είναι άγνωστη η δημοτική παράδοση και ο Σολωμός, αφού έχει μιλήσει γι' αυτά σε άρθρο του με την εύκαιρία της δημοσίευσής του Φοριέλ, λίγους μήνες πριν, στο ίδιο περιοδικό (25, 1825, σ. 234 - 6).

Η άλλη βιβλιοκρισία προέρχεται από τον ιταλό φιλέλληνα Luigi Ciampolini⁸, συγγραφέα μιας ιστορίας της ελληνικής παλιγγενεσίας, και

τόν Κάλβο. 'Ο κ. Goblot μου έδωσε την άδεια να κοινοποιήσω το κείμενο και μου έδωσε φωτοαντίγραφο. Τον ευχαριστώ και δημόσια. Προσθέτω ότι τα κείμενα του Κάλβου στο περ. «Le Globe» είναι δύο. Το πρώτο επιγράφεται *Italie. Littérature italienne. par F. Pananti. Il poeta di teatro. Le poète de théâtre*, στόν άρ. 160, 20 Σεπτεμβρίου 1825 (τόμος 2, σ. 829 - 30). Το δεύτερο επιγράφεται *Littérature grecque moderne* και βρίσκεται στόν άρ. 137, 18 Μαρτίου 1826 (τόμος 3, σ. 199). 'Ο Filippo Pananti μνημονεύεται σαν γνώριμος του Κάλβου, σε ένα γράμμα προς τον Κάλβο, στο Λονδίνο, γύρω στο 1819, που δημοσίεψα στόν τόμο *Πηγές για τη*

βιογραφία του Κάλβου, Θεσσαλονίκη 1963, σ. 48.

7. «Qu'il me suffise de dire que l'auteur a employé le style le plus élevé, c'est-à-dire le langage le plus rapproché du grec ancien, et dont la plus haute classe affecte de se servir. [...] Maintenant, puisque la littérature grecque moderne est encore à faire, c'est le langage populaire que les écrivains devraient employer de préférence. Mais il est à craindre qu'on en prenne le parti contraire; du moins c'est ce qu'ont fait les auteurs les plus renommés».

8. B. M. Vitti, *Giudizi di L. Ciampolini e di G. Montani su D. So-*

δημοσιεύτηκε στο περιοδικό τῆς Φλωρεντίας «Antologia» (τεύχη 88/89, τόμος 28, 1827, σ. 275-6). Ἀσχολεῖται συγχρόνως καὶ μὲ τὴν μετάφραση τοῦ Καρτέσιου ἀπὸ τὸν Πίκκολο, κείμενο ποὺ ὁ γιατροφιλόσοφος χρησιμοποιοῦσε γιὰ τὶς παραδόσεις του στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία. Καὶ αὐτὴ ἡ βιβλιοκρισία προσάπτει τὴν χρῆση μιᾶς ἐκλεπτυσμένης λόγιας γλώσσας, ἐκεῖ ποὺ θὰ χρειαζόταν μία κοινότερη γιὰ νὰ ἀποδωθοῦν «παθητικὲς καὶ ἀφελεῖς διηγῆσεις»⁹.

Ὁ Κάλβος, ποὺ ρομαντικὸς δὲν ἦταν στὴν ἰδεολογία του (ὁ φιλελευθερισμὸς του εἶναι διαφωτιστικοῦ τύπου), βλέπει, φυσικά, μὲ τρόπο ἐντελῶς διαφοροετικὸ τὴν λύση ποὺ ἔδωσε ὁ Πίκκολος. Εἶναι ἐνθουσιασμένος: αὐτὴ εἶναι ἡ γλώσσα ποὺ πρέπει νὰ ἐπικρατήσῃ!

Τὸ κείμενο εἶναι τὸ ἀκόλουθο.

Paul et Virginie, la Chaumière indienne, le Café de Surate, et le Voyage en Silésie, de Bernardin de Saint-Pierre, avaient été traduits dans presque toutes les langues: c'était un tribut justement payé a un style clair, élégant, passionné, à une philosophie toute philanthropique, à un talent qui reproduit avec une frappante vérité les couleurs les plus brillantes de la nature. La Grèce seule ignorait ces charmantes productions de la littérature française. M. Piccolo, professeur de philosophie à l'Université de Corfou, vient d'en faire une traduction, où il a reproduit fidèlement les idées et la grâce de l'original. Comment cela se peut-il? comment le grec moderne, pauvre et raide comme la langue d'un peuple sans arts, sans littérature, a-t-il pu se plier jusqu'à rendre toutes ces nuances délicates d'expression et de pensée, qui semblent n'être naturelles qu'à une nation bien avancée en civilisation.

C'est qu'il arrive aujourd'hui en Grèce ce qui eut lieu chez les

lombos, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν ἀρ. 10 τοῦ «Rassegna di cultura e vita scolastica» 31 Ὀκτωβρίου 1959. Μέχρι τώρα δὲν ἔχουν συγκεντρωθεῖ περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὸν ἰταλὸ φιλέλληνα.

9. «Tradusse per tanto egli in quel medesimo anno Paolo e Virginia, e nel susseguente i tre Racconti morali sopra indicati; ed a questi lavori si accinse con si amo-

revole cura che pervenne a trasformarvi presso che tutta quella magia di stile e di passione che traluce nell'originale, onde ne accolse sincere lodi dai dotti greci che hanno stanza in Parigi, e meritatamente. Però avrebbe egli potuto far uso di una dicitura più piana e meno squisita, trattandosi di patetiche e ingenuie narrazioni. [...]»

Italiens, à la renaissance de leur littérature. Le dialecte toscan, quoique le plus harmonieux et le plus poli de tous, fut trouvé insuffisant par les écrivains: à chaque pensée noble ou nouvelle, ils étaient arrêtés; il leur fallait employer ou une longue périphrase ou une expression grossière, ou bien renoncer à exprimer leur idée. Alors ils appelèrent à leur secours la langue latine. Ce ne fut pas, comme, on l'a souvent soutenu, par ambition, moins encore par préjugé, mais bien par nécessité que le Dante, Boccace et Pétrarque employèrent tant de tournures qui n'appartenaient qu'à la langue de leurs ancêtres; car les deux premiers surtout ne dédaignent pas d'emprunter au bas-peuple les expressions les plus triviales lorsqu'elles rendent ce qu'ils ont besoin d'exprimer.

Or la Grèce se trouve dans une position encore plus favorable pour se servir des débris de son ancien langage. La distance qui sépare le grec ancien du grec moderne est moindre que celle qui existe entre le latin et l'italien; au point qu'un grand nombre de savants espèrent que la langue de Démosthène peut renaître dans toute sa pureté. Cette espérance nous semble aussi chimérique que celle des Juifs; mais du moins tous les mots scientifiques, tous les termes des arts industriels, des arts qui se rapportent à la culture de l'esprit, la plus grande partie même de ceux qui appartiennent à la morale, étant à créer, il est sûr que les Grecs, au lieu de les emprunter des langues étrangères, les chercheront dans les productions de leurs ancêtres; ce qui les obligera de faire revivre une partie du vocabulaire ancien. C'est ce qu'a fait M. Piccolo, et c'est ainsi qu'il est parvenu à traduire les ouvrages de Bernardin de Saint-Pierre.

Toutefois une question se présente: comment le peuple pourra-t-il se faire à ce nouveau style? De la même manière qu'il apprendra les nouvelles idées, ou qu'il aurait appris les mots empruntés de l'italien ou de l'anglais. Aujourd'hui il ne s'agit pas d'écrire pour la nation; peu de personnes savent lire. Mais les écoles une fois établies, l'indépendance conquise, les progrès seront rapides, et nous osons avancer que le style même de M. Piccolo se trouvera sous ce rapport moins riche d'innovations, moins hardi, moins antique que celui de ses successeurs; déjà plusieurs essais faits dans les Iles ioniennes et sur le continent de la Grèce répondent, par leur succès, de la justesse de notre opinion.

C. de Zante.

Στη δεύτερη παράγραφο ο Κάλβος ξεκινά από τον κοινό τόπο του καιρού εκείνου σύμφωνα με τον όποιο η ελληνική γλώσσα βγαίνοντας από την τουρκοκρατία, βρίσκεται στην ίδια κατάσταση που είχε η ιταλική γλώσσα τον καιρό του Δάντη («Ο ελληνικός Παρνασσός δὲν ἔχει ἀκόμη τὸν Δάντη του» θυμᾶται νὰ εἶπε ὁ Τρικούπης στὸ Σολωμό¹⁰). Στὴν τρίτη ὁ Κάλβος θεωρεῖ ὅτι ἡ ελληνική θέση εἶναι προνομιοῦχος ἀφοῦ τὰ νέα εἶναι κοντὰ στὰ ἀρχαῖα πολὺ περισσότερο ἀπ' ὅτι τὰ ἰταλικά στὰ λατινικά. Ἐπιβάλλεται ἡ ἀντλήση ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα παρὰ ἀπὸ ξένη γλώσσα. Τῇ στιγμῇ που ἔλα πρόκειται ἀκόμα νὰ γίνουν («étant à créer») καλύτερα νὰ ἀντλήσουν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα, ἀκριβῶς ὥπως κάνει ὁ Πίνκολος. Ἡ τελευταία παράγραφος περνᾷ στὸν προγραμματισμό: ὁ λαὸς ἂς μάθει τὴ γλώσσα τῶν μορφωμένων, μιὰ καὶ πρόκειται ὡποσδήποτε νὰ ἀποκτήσει νέες ιδέες καὶ τὶς ἀντίστοιχες λέξεις σὲ μιὰ γλώσσα. Τελειώνει μὲ τὴν προφητεία ὅτι στὸ μέλλον ἡ ἀναδρομὴ στὰ ἀρχαῖα θὰ πᾶει πολὺ πιὸ πέρα ἀπ' ὅτι κάνει ὁ Πίνκολος.

Μὲ τὴ βιβλιοκρισία αὐτὴ ἔχουμε μιὰ πρόσθετη μαρτυρία γιὰ τὶς πεποιθήσεις τοῦ Κάλβου, κριτικὰ διατυπωμένες, ἀναφορικὰ μὲ τὸ γλωσσικό. Τὰ δεδομένα που διαθέτουμε βρίσκονται ἔτσι στὴν ἀκόλουθη διαδοχὴ. Δύο ὁμιλίες τοῦ Κάλβου στὸ Λονδίνο, τὸ 1819, ὥπως τὶς διαβλέπουμε κατοπτρισμένες πιστὰ σὲ δύο ἄρθρα τῆς ἐφημερίδας «The New Times» (10 Ἰουνίου καὶ 5 Ἰουλίου)¹¹, μᾶς δείχνουν ὅτι ὁ Κάλβος πιστεύει στὴ γλώσσα τοῦ «Πατριαρχείου» πλουτισμένη μὲ ἀρχαῖες λέξεις. Μετὰ ἀπὸ τὴ διαπίστωση αὐτή, τὸ 1825, στὴ βιβλιοκρισία του που μόλις διαβάσαμε, δείχνει ποιὸ πρέπει νὰ εἶναι τὸ μέλλον τῆς λόγιας γλώσσας ἀνάμεσα στὸ λαό, τῇ στιγμῇ που ἄρχισαν πιά νὰ λειτουργοῦν τὰ σχολεῖα. Ἡ τρίτη μαρτυρία τοῦ Κάλβου μᾶς φέρνει στὸ 1827. Τώρα ὁ Κάλβος βιάζεται νὰ δηλώσει μὲ ἔμφαση στοὺς ἀναγνώστες τῆς «Revue Encyclopédique» ὅτι ἡ λόγια γλώσσα θριαμβεῖ κιόλας στὰ Ἐφτάνησα. Ὑπόσχεται: «Encore dix ou quinze ans, et notre langue sera fixée»¹².

10. Ἀντλῶ πρόχειρα ἀπ' τὸν Ε. Κριαρᾶ, *Διονύσιος Σολωμός*, Θεσσαλονίκη 1957, σ. 41.

11. Ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς ἀνακοίνωσε τὰ σχετικὰ μὲ τὶς ὁμιλίες αὐτὲς στὸ ἄρθρο *Γύρω στὸν Κάλβο καὶ τὸν Κοδρικᾶ*, «Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση» 6 (1953 - 4), 250 - 62. Σημαντικὰ ὅσα παρατηρεῖ ὁ Δημαρᾶς δημοσιεύοντας

τὸ γράμμα τοῦ Κοδρικᾶ πρὸς τὸν Κάλβο. Σὲ παράρτημα ἀναδημοσιεύει τὰ σχόλια τῆς ἀγγλικῆς ἐφημερίδας στὸ πρωτότυπό τους.

12. Τὸ σχετικὸ ἄρθρο τὸ κοινοποίησε ὁ Δ. Μάργαρης τὸ 1947. Βλ. τώρα τοῦ ἴδιου τὸ κεφ. *Μία ἀγνώστη ἐκθεσὴ τοῦ Α. Κάλβου γιὰ τὴν Ἐπτάνησο*, στὸν τόμο του «Πρόσωπα καὶ

Ἡ προγονοπληξία ὤθησε τὸν Κάλβο, ὅσο καὶ τοὺς ὑπαδούς τοῦ Κοδρικῆ σὲ μιὰ λατρεία φετιχιστικῆ τῆς λόγιας γλώσσας. Στὸ ἐπίπεδο τοῦ γλωσσικοῦ προγραμματισμοῦ, ὁ Κάλβος, ὑποστηρίζοντας τὴ γλώσσα τοῦ Πατριαρχείου, δηλαδὴ τὴ γλώσσα τῆς φαναριώτικης ἐξουσίας, βρέθηκε πρόδρομος καὶ συνοδοιπὸρος τῶν ἀνθρώπων ποὺ σύντομα ἀποτέλεσαν τὴν κρατικὴ ἐξουσία τῆς ἀνεξάρτητης Ἑλλάδας. Διαφορετικὸ δρόμο ἀκολούθησε ὥστόσο ὁ ἴδιος στὴν ποίηση, ἀφοῦ μὲ τὶς ὠδὲς του δὲν ὑποτάχθηκε στὸ ὁμαλὸ λόγιό τυπικό, ἀλλὰ φιλοδόξησε νὰ πλάσει ἓνα πιὸ προσωπικὸ γλωσσικὸ ὄργανο, ποὺ δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ ὀρίσω μὲ μιὰ λέξη. Αὐτὴ ἡ παρέκκλισή του δὲν ἔμεινε ἀτιμώρητη ἐξάλλου ἀπὸ τοὺς ἐπισημότερους φαναριῶτες στὸν χῶρο τῶν γραμμάτων ὅσο καὶ στὴν πολιτικὴ, ἀπὸ τὸν Ἰακωβάκη Ρίζο Νερούλο καὶ τὸν Ἀλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή. Ὁ πρῶτος τοῦ χτύπησε τὴ μετρικὴ, ἀτεκμηρίωτη στὴν ἐλληνικὴ παράδοση¹³, ὁ δεῦτερος, σαράντα χρόνια ἀργότερα, τὸν καταδικάζει ἐπειδὴ ἔχει τύπους ποὺ δὲν εἶναι ἐγγυημένοι οὔτε ἀπὸ τὴν γραμματικὴ, οὔτε ἀπὸ τὴν χρῆση¹⁴. Ἔτσι ὁ Κάλβος δὲν

θέματα», Ἀθήνα 1962, σ. 141 - 48. Ἀντιγράφω ἀπὸ τὴ «Revue Encyclopédique» 34, 1827, σ. 263 - 4: «Aujourd' hui que toutes les leçons sont données en grec, les étudiants ont commencé à répandre, hors l'enceinte de l'université, des formes de langage plus élégantes et plus riches que celles dont on se sert dans la Grèce continentale. Encore dix ou quinze ans, et notre langue sera fixée. Alors disparaîtra cette coutume bizarre qui fait que, dans une ville grecque, on emploie un langage italien corrompu dans les tribunaux et dans l'assemblée nationale».

13. J. Rizo-Néroulos, *Cours de littérature grecque moderne* seconde édition, Paris 1828, σ. 162: «Les odes de Calbo sont tissées d'images brillantes; elles offrent même quelquefois de la profondeur et de l'originalité; mais la diction en est souvent obscure. Calbo, d'ailleurs,

s'est créé un mètre arbitraire, différent de celui qui est généralement employé; et, tant que l'usage n'aura pas consacré cette innovation littéraire, ses vers auront quelque chose d'insolite et d'étrange, et ne paraîtront qu'une prose poétique à celui qui n'aura pas étudié le système de l'auteur, d'après les règles que propose l'auteur lui-même».

14. A. Rizos Rangabé, *Histoire littéraire de la Grèce moderne*, Paris 1877, σ. 221: «Il perd trop souvent de vue que le grec moderne n'est dans sa plus grande partie qu'une altération du grec ancien, due à l'ignorance ou à la négligence, et qu'il a gardé le cachet intacte de son origine, vers laquelle il aspire sans cesse. La seule manière de l'épurer, c'est donc de le rapprocher le plus possible des formes classiques, tandis que celles que Calvos adopte souvent ne sont sanctionnées ni par la grammaire ni par l'usage».

μπόρεσε νὰ ἀποσπάσει μιὰ ἀνεπιφύλαχτη ἔγκριση γιὰ τὰ ποιήματά του, οὔτε ἀπὸ τοὺς αὐστηροὺς νέους ἀνθρώπους τῆς Εὐρώπης, πού τοῦ πρόσαψαν τὴν προσήλωσή του στὸν ἀρχαῖο κόσμος¹⁵, οὔτε ἀπὸ τοὺς φαναριῶτες, κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία τῶν ὁποίων δούλευε δίχως νὰ τὸ πάρει εἰδηση¹⁶. Κρίνοντας μὲ ἐνθουσιασμό «Τὰ κατὰ Παῦλον καὶ Βιργινίαν» ὁ Κάλβος μᾶς πείθει ὅτι ἀναπόδραστη μοίρα του ἦταν, παρὰ τὴν ἀπόπειρα τῶν ὠδῶν, νὰ βρεθεῖ στὴν παράταξη τῶν φαναριωτῶν καὶ ὅχι τῶν νέων ἀνθρώπων πού στὴν Γαλλία ἢ στὴν Ἰταλία θεωροῦσαν τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ κάτι τὸ πολὺ ἱερὸ πού κανένας λόγιος δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ παραμερίσει πρὸς ὄφελος τῆς γλώσσας τῶν κρατούντων.

Ρώμη, Ὀκτώβριος 1974

Mario Vitti

15. Τίς πιὸ συγκεκριμένες ἐπιφυλάξεις, πού ἀνταποκρίνονται σὲ θέσεις ρομαντικές, τίς διατυπώνει ἡ ἀνώνυμη κριτική, πού ἐπεσήμανα στοὺς εἰδικούς καὶ πού διαβάζεται στὴν «Revue Encyclopédique» 24, 1824, σ. 478 - 9. Φωτοτυπία τῆς στὴν «Ἐπιθεώρηση Τέχνης» 20, 1964, σ. 10 - 11.

16. Σχετικὰ μὲ τὴν ἐλληνομάθεια τοῦ Κάλβου ἔχουν διατυπωθεῖ ἐμπεριστατωμένες ἐπιφυλάξεις ἀπὸ τὸν F.

M. Pontani, *Per un'edizione critica di Kalvos*, «Helikon» 4 (1964) 83 - 98, καὶ *Questioni Kalviane*, «Atti dell' Istituto Veneto di Scienze... Classe di scienze morali...» 124 (1965/6) 287 - 324. Γιὰ «γλωσσικὴ ἀνεπάρκεια» μιᾶ πρόσφατα ὁ Νάσος Βαγενάς, ἀναγνωρίζοντας ἀρκετοὺς ἰταλισμούς κάτω ἀπὸ τὴν πρωτοτυπία τοῦ Κάλβου, *Σχόλια στὸν Κάλβο*, «Παρνασσός» 14 (1972) 453 - 65.